

Livet i Døden

En lesning av Hans Nielsen Hauges bok fra 1818

Arne Bugge Amundsen
Professor i kulturhistorie, Universitetet i Oslo
a.b.amundsen@ikos.uio.no

Sammendrag: I sin lille, men mye leste bok fra 1818, *Livet i Døden*, fremla Hans Nielsen Hauge beskrivelser av dødsleiene til femten av sine tilhengere. Han benyttet brev og opplysninger fra tilstedeværende som kilder for å beskrive hvordan de døende på ulike måter viste følelser og uttrykte sin tro. De døende fremstår både som individer og som eksempler for andre troende. Hauge forholder seg tydelig til den herrnhutiske «Lebenslauf»-litteraturen, men også til den lutherske likprekengenren. Boken var del av en økende interesse for religionens psykologiske sider, den bandt haugianerne sammen i et større, forestilt fellesskap av døde og levende, og den skapte litterære monumenter over enkle troende mennesker.

Søkeord: Dødsleie, likpreken, herrnhutere, haugianere, religionspsykologi.

Abstract: In a small but widespread book from 1818, *Livet i Døden*, Hans Nielsen Hauge presents descriptions of the deathbeds of fifteen of his followers. Making use of letters and reports from eyewitnesses, he describes how the dying believers in various ways show emotions and express their faith, thereby becoming examples for others. Hauge draws heavily on the Moravian «Lebenslauf» literature, but also on the Lutheran genre of funeral sermons. The book promoted a community among the Haugeans – a wider, imagined community of dead and living – and created literary monuments, raised in honor of ordinary believers. In this way, the book contributes to a growing interest in religious psychology.

Keywords: Deathbed, funeral sermon, Moravians, Haugeans, psychology of religion.

Introduksjon

Dette er en studie av *Livet i Døden*, en lite påaktet bok av Hans Nielsen Hauge. Boken tilhører hans sene forfatterskap, den fremstår som liten og anspråkløs, og den har kommet i skyggen av andre bøker han skrev i tiden etter sitt fangenskap. I mange av disse bøkene samlet han materiale om sin virksomhet, han analyserte egenarten ved de «religiøse følelsene», han skrev seg selv inn i historien og kirkehistorien, og han beskrev sine reiser og møter med troende i inn- og utland.¹

Livet i Døden utkom første gang i 1818, i Christiansand og med haugianeren Ole Pedersen Moe (1783–1862) som forlegger.² Boken kom senere i flere opplag.³ Andre opplag var i Drammen 1834,⁴ tredje opplag i Larvik 1859,⁵ fjerde opplag i Christiania 1875 og femte opplag i Christiania 1890. Opplaget i 1875 hadde haugianeren Harkel Johnsen Myhrebøe (1808–1898) som forlegger, og mest sannsynlig betalte han selv for å få boken trykt hos boktrykkerne Pedersen & Tangen i hovedstaden.⁶ Salgsprisen var beskjeden, kun 6 skilling, og boken besto av bare 32 trykksider. Det femte og siste opplaget var på kun 24 sider, hadde Peter Tidemand Malling (1807–1879) som utgiver, var «gjennomsett» av Hauge-biografen Anton Christian Bang (1840–1913), var utstyrt med Hauges portrett og kostet 20 øre.⁷ De mange opplagene viser at boken

- 1 Arne Bugge Amundsen, «Hans Nielsen Hauge. Et 1800-tallsminne mellom historisk profesjonalisering og ideologisk hegemonisering» i: *Väckelser som minnes- och menings-skapande narrativ*. Studies on religion and memory 3, redigert av Jakob Dahlbacka & Kim Groop (Åbo: relmem.net, 2017), 57–101. Arne Bugge Amundsen, «Hauge som kirkehistorisk aktør og betrakter» i: *Hans Nielsen Hauge. Fra samfunnsfiende til ikon*, redigert av Knut Dørum & Helje Kringlebotn Sødal (Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2017), 56–75.
- 2 Cf. O.P. Moe & Søn, *Et hundreårsjubileum 1815–1915* (Stavanger: Dreyer, 1915), 24.
- 3 H.N.H. Ording, *Hans Nielsen Hauges skrifter. Samlet utgave VII* (Oslo: Andaktsbokselskapet, 1947–1954), IX. J.B. Halvorsen, *Norsk Forfatter-Lexikon 1814–1880 II* (Kristiania: Den norske Forlagsforening, 1888), 576.
- 4 Utgiver har antagelig vært Drammens eneste boktrykker fra 1832, nemlig Jacob Wulfsberg, cf. Gunnar Jacobsen, *Norske boktrykkere og trykkerier gjennom fire århundrer* (Oslo: Den norske boktrykkerforening, 1983), 134f.
- 5 Denne utgaven nevnes hos Ording, *Hans Nielsen Hauges skrifter VII*, men finnes ikke i P. Botten-Hansen & Siegwart Petersen (red.), *Norsk Bog-Fortegnelse 1848–1865* (Kristiania: Den norske Boghandlerforenings Forlag, 1870). Larviks eneste boktrykker på denne tiden ser ut til å ha vært Andreas Lerche, så mest sannsynlig har boken blitt trykt av ham, cf. Jacobsen, *Norske boktrykkere og trykkerier*, 86, 110.
- 6 Om Myhrebøe, se Arne Bugge Amundsen, «De levende må gå etter de døde» På jakt etter «det religiøse menneske» på 1800-tallet» i: *Tidsskrift for kirke, religion og samfunn 7* (1994), 114–138.
- 7 M.W. Feilberg (red.), *Norsk Bogfortegnelse 1883–1890* (Kristiania: Den norske Boghandlerforenings Forlag, 1892), 189.

har vært populær lesning blant Hauges tilhengere og åndelige etterkommere gjennom hele 1800-tallet. Det alene begrunner en nærmere undersøkelse.

I boken finnes en slags historie i den forstand at den er lagt kronologisk opp med haugianske dødsleier fra perioden 1799–1818. Femten personer – syv menn og åtte kvinner – får sin siste sykdom og sitt dødsleie beskrevet. Beskrivelsene varierer i lengde og detaljrikdom. Noen refererer utsagn og øyenvitner, mens andre bare i korte trekk gjengir det som skjedde.

Tidligere forskning har – i den grad man overhodet har vært opptatt av denne boken – villet se den i sammenheng med Hauges selvbiografiske og religionspsykologiske tekster fra denne tiden.⁸ En slik tolkning gir imidlertid ikke et uttømmende bilde av hvordan boken ble til, hvordan den passet inn i Hauges tenkning og strategi, og hva slags bokgenre dette kan sies å være. I første omgang å kartlegge hvilke personer Hauge valgte å portrettere, bidrar til å gi svar på disse spørsmålene.⁹

De døde

Mari Pedersdatter Haugen (K1) var født på gården Haugen i Tune (Rolvøy) 1778. Hennes fulle navn var ifølge kirkeboken Anne Maria,¹⁰ og hun døde i 1799, 21 år gammel. Foreldrene var Peder Reiersen, eier og bruker av halve gården Haugen, og konen Dorte Syversdatter. Hun hadde tre søstre og en bror, som alle stiftet familie i Tune prestegjeld. Broren, Syver Pedersen, kjøpte gården Haugen gjennom transaksjoner i 1797 og 1799.¹¹ Familien opplevde to dødsfall i 1799. Faren, Peder Reiersen ble begravet 8. mai, 62 år gammel, og (Anne) Mari(a) ble begravet 11. juli.¹² Hvordan Hauge kjente til Mari Pedersdatter, er ikke klart, men hun var bare syv år yngre enn ham, og Rolvsøy-delen av Tune prestegjeld var ikke større enn at de kan ha kjent hverandre personlig. Hauge nevner hverken i denne teksten eller i andre av sine tekster noe om kontakten med henne. Han skriver imidlertid at hun «kom til en gudelig Betænking» da hun var omkring 15 år gammel,¹³ altså i 1793–1794 og dermed før Hauge hadde sin kallsopplevelse. Hun må senere ha regnet seg som en del av den vekkelsen som Hauge grunnla, og inngått i de tidligste haugianske husmenighetene i Hauges lokalmiljø i Rolvsøy.

8 Jf. Andreas Aarflot, *Tro og lydighet. Hans Nielsen Hauges kristendomsforståelse* (Oslo: Universitetsforlaget, 1969), 258f.

9 Biografiene settes opp etter rekkefølgen i Hauges bok, og de merkes K1–8 og M1–7, som brukes som referanser senere i artikkelen.

10 Kirkebok for Tune 1758–1781, døpt 21. juni.

11 Panteregister for Tune sorenskriveri I.2, 1776–1800, skjøte 29. september, tinglest 11. oktober 1797, og skjøte 30. august 1799, fol. 108B. Pantebok for Tune sorenskriveri I.2, 1790–1800, fol. 461B.

12 Kirkebok for Tune 1797–1815.

13 Ording, *Hans Nielsen Hauges skrifter* VII, 5.

Anne Nielsdatter (K2), var en av Hauges søstre. Hun ble født i 1777 og døde ugift på farsgården i 1800. Begravelsen fant sted 18. april.¹⁴ Anne Nielsdatter var den nest yngste i søskenflokket på ti barn. Hun og søsteren Berte (K6) var de to første som Hauge snakket med om sin kallsopplevelse i april 1796, og de sluttet seg begge til hans anskuelser – de ble «bevægede og forandrede i sit sind», som Hauge selv skrev. Søstrene Anne og Berte forble trofaste mot broren og hans bevegelse livet ut, og de må ha betydd svært mye for ham.¹⁵ I et brev til Hauge fra broren Ole Nielsen datert 17. november 1799 sendte søsteren Anne sin egen, håndskrevne hilsen til ham.¹⁶ Hauge selv skrev 16. april 1800 et brev til broren Mikkel Nielsen, der han satte ord på sin store sorg over søsterens død. Han hadde kommet for sent til hennes dødsleie, og han hadde ikke sett sin

Søsters Legem; thi det er Støv, endog hun er ikke endnu begravet. Men hendes Aand er mig saa klar at den svæver over og omkring mig med saadan Glans, at det ikke kan udsiges.

Han uttrykte samtidig et håp om at mange ville legge merke til hennes dødsleie, og «at mange maatte annamme Anne Søsters Sind».¹⁷

Hauge må ha båret med seg sterke minner av søsteren og hennes død. Da han i januar 1811 først fikk høre et rykte og deretter fikk det bekreftet av et brev fra faren om at moren, Maria Olsdatter, var død, skrev Hauge to brev, begge datert 6. januar. I disse brevene beskrev han først morens dødsleie og sjelelige tilstand. Så gikk han over til å minnes søsteren Anne og hvilket inntrykk hennes død hadde gjort på ham. Moralene han trakk av både morens og søsterens død, var at det var

stedse vigtigt at betænke Døden, betænke Evigheden, NB. Betænke <at> vore Gierninger skal følge med os» – «Vi betænker at Døden kommer, uvist naar <det> sker, NB. maaskee i denne Stund».¹⁸

Også da hans første kone døde i 1815, flettet Hauge inn en kommentar om søsterens død i et brev om konens dødsfall. Anne Nielsdatter hadde vært «min høyst elskede naturlige og, af Førstegrøde, aandelige Sødster», skrev han.¹⁹

14 Kirkebok for Tune 1797–1815. Ingeborg Bjercknes, *Hans Nielsen Hauge og hans slekt* (Oslo: Eget forlag, 1963), # 5967.

15 A. Chr. Bang, *Hans Nielsen Hauge og hans Samtid. Et tidsbillede fra omkring aar 1800*, 4. opplag (Kristiania: J.W. Cappelen, u.å.), 38f, 218, cf. 413.

16 Haugianerbrev transkribert av Ingolf Kvamen I, nr. 18 (manuskript i kopi hos forfatteren).

17 Kvamen, *Brev frå Hans Nielsen Hauge I*, 34f.

18 Ingolf Kvamen (utg.), *Brev frå Hans Nielsen Hauge II* (Oslo: Lutherstiftelsens forlag, 1972), 45ff.

19 Kvamen, *Brev frå Hans Nielsen Hauge II*, 136.

Mari Hansdatter Søbønden (K3)²⁰ var datter av Hans Johnsen Sørbrøden, eier og bruker av gården Sørbrøden i Berg prestegjeld nord for Fredrikshald, og hans kone Grete Nielsdatter. Hun var født i 1784 som nummer seks i en søskenflokk på ti barn. Hun døde på Sørbrøden i 1801, 17 år gammel.²¹ Hennes eldste bror var en av de tidlige og betydelige Hauge-tilhengere i Smålenene, nemlig John Hansen Sørbrøden (1775–1857). Når Hauge skriver at hun ble omvendt i «sit 17de Aars Alder»,²² må det bety at det gikk kort tid mellom dette og hennes dødsleie. Hauge møtte familien på Sørbrøden første gang i 1800, og Mari Hansdatter må ha blitt overbevist om hans budskap. Flere av hennes søsken sluttet seg etter hvert også til Hauge.²³ Hauge nevner henne imidlertid ikke i andre sammenhenger.

Helge Olsen (M1) har det ikke latt seg gjøre å identifisere nærmere. Hauge skriver at han var født i Gjerpen sogn, men han opplyser ikke om fødselsår eller dødsår, og heller ikke om hvor Helge Olsen døde. Utfra rekkefølgen i Hauges bok må Helge Olsen være død mellom 1801 og 1803. Hauge skriver videre at Helge Olsen ble syk da han var omkring 29 år gammel.²⁴ Om vi antar at han døde ved denne alder, kan han ha vært født mellom 1771 og 1774. Det finnes imidlertid ingen Helge Olsen døpt i Gjerpen i disse årene, og heller ingen med det navnet ble begravet i Gjerpen mellom 1800 og 1805.²⁵

Ragnhild Svee (K4) har det heller ikke latt seg gjøre å identifisere nærmere. Hauge opplyser ikke om sted, fødselsår eller dødsår, men kronologien tyder på at også hun døde mellom 1801 og 1803.

Larina Olsdatter Øksne (K5) døde ugift i Lier 16. september 1803, 22 år gammel.²⁶ Hun var født i 1781 av foreldrene Ole Simensen og Sille Nielsdatter Øksne.²⁷ I 1801 bodde hun på gården Øksne sammen med sin ugifte bror Magnus Olsen på 30 år og moren, som da var 61 år gammel og enke.²⁸ I et brev datert 19. oktober 1803 nevner Hauge kort at hun «er kaldet fra os ved en sagte Død og kort Svagthed». I et annet brev, datert 26. mai 1804, beskrev han hvordan han selv var så svak at noen rundt ham trodde han skulle dø. Han ba imidlertid dem som var bekymret om alltid å være beredt på døden, og beskrev for dem Larina Olsdatters «hastige Afsked».²⁹ En av

20 Hauge kaller henne «Søbønden», men gårdsnavnet skrives vanligvis Sørbrøden.

21 Kirkebok for Berg 1770–1814, begravet 5. juli.

22 Ording, *Hans Nielsen Hauges skrifter* VII, 8.

23 Bang, *Hans Nielsen Hauge og hans Samtid*, 219f. H. Mustorp, *Haugianere i Østfold* (Oslo: Lutherstiftelsens forlag, 1930), 94ff.

24 Ording, *Hans Nielsen Hauges skrifter* VII, 9.

25 Selv ikke et søk for perioden 1760–1775 ga resultater.

26 Kirkebok for Lier 1794–1813, begravet 24. september.

27 Døpt 22. april, Kirkebok for Lier 1777–1794.

28 Digitalarkivet. <https://www.digitalarkivet.no/census/rural-residence/bf01058276000917> (lest 11.10.2020).

29 Kvamen, *Brev frå Hans Nielsen Hauge* I, 216, 250.

Hauges sentrale medarbeidere på Østlandet, Tollef Olsen Bache (1770–1848), fortalte om hennes sykdom og død i et brev til Hauge samme dag som dødsfallet fant sted.³⁰

Larina Olsdatter var blant de første som sluttet seg til Hauge i Lier, som ble et viktig sentrum for den haugianske bevegelsen ikke minst gjennom etablering av Eker papirmølle i 1800. Hun kom fra en velstående bondefamilie, og familien så ikke med blide øyne på at hun knyttet seg til kretsen rundt Hauge. Hun skrev religiøse sanger; en av dem beskrev hennes egen religiøse erfaring, mens andre beskrev det haugianske, religiøse fellesskapet. To av sangene tok Hauge inn i første hefte av tidsskriftet *Christendommens Lærdoms Grunde* (1800),³¹ en tredje sang publiserte han i en utgave av *Christelige Levnetsregler* trykt i København samme år.³² De haugianske miljøene tok lenge vare på minnet om henne.³³ Hennes faste overbevisning kombinert med hennes konflikt med familien og tidlige død gjorde henne til en heroisk skikkelse i den haugianske kulturen.

Erik Syversen Skamsol (M2) døde i Skjåk 37 år gammel i 1804.³⁴ Erik Syversen var en sentral Hauge-tilhenger i Gudbrandsdalen. Han var eldste sønn av Syver Eriksen og Ingebjørg (Imbjørg) Sylfestsdatter på Skamsar i Skjåk. Som 23-åring opplevde Erik Syversen det dramatiske at hans mor omkom i et stort lerras i 1789 forårsaket av den såkalte «storofsen», en voldsom flom som rammet Gudbrandsdalen denne sommeren.³⁵ Sønnen hadde båret henne vekk på ryggen for å få henne i sikkerhet, men livet hadde ikke stått til å redde. Som odelsberettiget overtok Erik Syversen en del av gården til en verdi av omkring 250 riksdaler. Hans kone var Margrete Erlandsdatter. De giftet seg i 1791.³⁶ Erik Syversen må ha kjent til Hauges virksomhet. Han kontaktet Hauge gjennom brev og oppfordret ham til å besøke Skjåk.³⁷ Hauge kom dit i 1803, og han fant at «Erich Skamsol» «havde ret Grund og Lyst» til «at være med Guds Børn i Begiærligheden».³⁸ Erik Syversen var medhjelper for Halvor Arntsen (1756–1832), sognepresten i Lom og Skjåk, men unnså seg ikke for å kritisere hans prekener og hans utfall mot «leserne». Et kraftig og frimodig brev han skrev til Arntsen i juni

30 Bang, *Hans Nielsen Hauge og hans Samtid*, 86, note 2. Dette brevet er ikke gjengitt i Haugianerbrev transkribert av Kvamen I (manuskript i kopi hos forfatteren).

31 Bang, *Hans Nielsen Hauge og hans Samtid*, 84f, 288–291. Ording, *Hans Nielsen Hauges skrifter* II, 288–291.

32 Hans Nielsen Hauge, *Christelige Levnetsregler. Andet forbedrede Oplag* (København: P.H. Hoeckes Enke, 1800), 15f.

33 Bang, *Hans Nielsen Hauge og hans Samtid*, 86.

34 Kirkebok for Lom 1801–1825, begravet 8. november 1804.

35 Arne Østmoe, *Stor-ofsen 1789* (Ski: Oversiktsregisteret, 1985).

36 H.H. Neumann & Erling Bruheim, *Ættebok for Skjåk*, 2. opplag (Skjåk: Skjåk historielag, 1946), 196, 212, 220. Kirkebok for Lom 1740–1801.

37 Hans P. Hosar, *Skjåk bygdebok II. Historia 1537–1800* (Skjåk: Skjåk kommune, 1995), 290, 306f, 314ff.

38 Kvamen, *Brev frå Hans Nielsen Hauge* I, 211.

1803, er bevart, og der forsvarer Erik Syversen husmøtene på gården.³⁹ Allerede året etter døde altså Erik, og da Hauge møtte ham, var han allerede syk.⁴⁰ Ved skiftet etter Erik Syversen fremgikk det at han etterlot seg to sønner og tre døtre, som alle var mindreårige.⁴¹ Enken Ingebjørg Sylfestsdatter giftet seg på nytt i 1807 med Christen Olsen, som ble den nye husbonden på Skamsar.⁴² Margrete døde i 1822, 65 år gammel.⁴³

Erik Gundersen Bøle (M3) døde i Gjerpen 1804.⁴⁴ Han ble født 1755 som en av de yngre sønnene til eier og bruker av gården Båserød i Gjerpen, Gunder Larsen.⁴⁵ Gården var ikke særlig stor, men i 1776 delte Gunder Larsen gården i to like halvparter. Erik Gundersen ble sittende med en liten del av Båserud, men fra 1777 var han leilending på halvparten av gården Bøle, som var eid av kammerherre Fredrik Georg Adeler (1736–1810) på Gimse kloster. Til Bøle hadde han kommet ved å gifte seg med Ragnhild Engebretsdatter, som var enke etter den forrige brukeren, Erik Andersen. I 1801 delte Erik Gundersen og sønnen Erik Eriksen sin del av gården i to. Både far og sønn tilhørte gruppen av Hauge-tilhengere i Gjerpen.⁴⁶ Hauge kaller Erik Gundersen Bøle en «Olding», men han var altså bare 49 år ved sin død. Bøle ble et sentralt møtepunkt for den haugianske bevegelsen i Gjerpen, dit Hauge kom første gang allerede i 1798.⁴⁷ Hauge oppholdt seg der også i oktober 1802, og fikk senere mange brev derfra.⁴⁸ Også andre sentrale Hauge-tilhengere oppholdt seg på Bøle, mens Erik Gundersen levde der. Hauge må derfor ha vært godt informert om Erik Gundersens sykdom og død.

Berte Nielsdatter Saksegaard (K 6) var en eldre søster av Hauge. Hun var født på Hauge i 1766, giftet seg i 1789 med Anders Andersen Saksegård (1755–1829), og døde på gården Saksegård i Tune (Rolvsøy) i 1804, 38 år gammel.⁴⁹ Hun og søsteren Anne (K2) var som nevnt de første som Hauge kontaktet etter sin åndelige opplevelse i april 1796. I motsetning til søsteren er Berte Nielsdatter ikke ofte nevnt av Hauge i senere

39 Haugianerbrev transkribert av Kvamen I, nr. 156, datert 5. juni 1803 (manuskript i kopi hos forfatteren).

40 Bang, *Hans Nielsen Hauge og hans Samtid*, 301f.

41 Nord-Gudbrandsdal skifteprotokoll 1785–1805, skifte 12. februar 1805.

42 Kirkebok for Lom 1801–1815.

43 Kirkebok for Lom 1815–1825, død 6. februar, begravet 16. februar.

44 Kirkebok for Gjerpen 1796–1814, begravet 10. mars.

45 Kirkebok for Gjerpen 1747–1795, døpt 2. mars (dom. oculi).

46 Terje Christensen, *Gjerpen bygds historie III. Gårdshistorie* (Skien: Skien kommune, 1985), 144, 270.

47 Bang, *Hans Nielsen Hauge og hans Samtid*, 158.

48 Kvamen, *Brev frå Hans Nielsen Hauge I*, 164ff, 254, 286, 290.

49 Bjercknes, *Hans Nielsen Hauge og hans slekt*: # 4225–4226.

dokumenter. Forklaringen er nok at hun hadde stiftet sitt eget hjem og ikke bodde på farsgården.⁵⁰

Petter Meier (M4), hvis fulle navn var – med samtidens ulike skrivemåter – Ja(h)n/ Johan Pet(t)er Meier/Meyer/Mejer, og da han døde 30 år gammel i 1806, var han hjulmaker bosatt i Akersbakken.⁵¹ Hans foreldre var hjulmaker Andreas Hansen Meier og Karen Jansdatter Henning. Han ble født i 1775, og da bodde familien på Solberg ved Aker.⁵² I 1801 bodde han i Akersgaten i Christiania. Faren var da enkemann for annen gang. Sønnen («Johan Peter») oppholdt seg da som ugift svenn i farens verksted, for øvrig sammen med to yngre brødre – Ole og Andreas – som begge var hjulmakerdrenger. Når Petter Meier ble tilhenger av Hans Nielsen Hauge, er ikke helt klart, men det må ha skjedd ganske tidlig. Han kalles i den haugianske brevvekslingen oftest «Peter Meier» og må ha stått Hauge nær. I 1800 reiste han sammen med Hauge til København, og han hjalp Hauge med trykkingen av bøker i den dansk-norske hovedstaden. I 1801 bisto han også Hauge med forretninger i Bergen, på papirmøllen i Eker og med distribusjon av bøker.⁵³

Johannes Pedersen (M5) har tidligere ikke vært identifisert.⁵⁴ Hauge opplyser at han døde i Christiania i 1806, og at hans «Tid blev ikke lang heneden», men at han oppnådde «sin Manddoms Alder». Det må dreie seg om Johannes Pedersen Bryn, som var bosatt i Møllergaten og ble begravet 11. desember 1806. Hauge skriver at han døde «ved at falde ned af et Huus», og døde to dager senere. Det samme opplyser Garnisonsmenighetens kirkebok om.⁵⁵ Kirkeboken anfører dessuten at han var fra Gudbrandsdalen. Dette viser seg å være riktig. I folketellingen for Øyer prestegjeld 1801 finner vi ham på en plass under gården Bryn søndre. Han var da ugift snekker, og bodde sammen med sin mor, enken Lisbeth Johansdatter, en yngre bror som var

50 I et brev til Hauge, som da befant seg i Trondhjem, skrev broren Ole Nielsen kort at deres søster «Berte Saksegaard» hadde fått et barn, og at barnet var døpt, Haugianerbrev transkribert av Kvamen, *Brev frå Hans Nielsen Hauge* I, nr. 18 (manuskript i kopi hos forfatteren).

51 Kirkebok for Aker 1810–1819, begravet 1. mars.

52 Kirkebok for Aker 1765–1785, døpt 8. mai 1775, døpenavn «Jan Peter». Bang *Hans Nielsen Hauge og hans Samtid*, 220, cf. 135, oppgir at hans far var hjulmaker Ole Meier på Sagene, men det synes ikke å være riktig.

53 Bang, *Hans Nielsen Hauge og hans Samtid*, 220, 223, 255. Kvamen, *Brev frå Hans Nielsen Hauge* I, 76, 127, 212, 257. Haugianerbrev transkribert av Kvamen I, nr. 106 (manuskript i kopi hos forfatteren).

54 Det har vært antydnet at det kan være snakk om Johannes Pedersen Høvren fra Øyer i Gudbrandsdal, Ording, *Hans Nielsen Hauges skrifter* VII, 329, men det er ikke riktig, cf. beskrivelsen av ham og hans dødsleie hos H.G Heggtveit, *Den norske Kirke i det nittende Aarhundrede. Et Bidrag til dens Historie*. Andet Bind. Anden Afdeling (Christiania: Cammermeyers Boghandel, 1912–1920), 702f.

55 Kirkebok for Garnisonsmenigheten 1777–1809.

snekkersvenn, og en søster.⁵⁶ Plassen som familien bodde på, het Stenstuen, og Johannes Pedersen var født i 1774.⁵⁷ Gården Bryn søndre ble etter hvert et viktig holdepunkt for haugianerne i Øyer, med Christen Olsen Bryn (f. 1787) som en sentral skikkelse.⁵⁸ Johannes Pedersen ser imidlertid ut til å ha hatt sin egen haugianske bane. Som mange andre dyktige snekkere i Gudbrandsdalen tok han oppdrag andre steder, og tjente gode penger på det.⁵⁹ I en rapport fra 1804 til Danske kanselli kunne sognepresten i Øyer, Peder Dybdahl (1748–1828) meddele at ungkar og snekker Johannes Pedersen Stenstuen da hadde arbeidet i tre år i Aker utenfor Christiania. Der hadde han lagt seg opp penger, slik at han kunne plassere hele 300 riksdaler «til de Helliges Samfund i Papiir Møllen i Eger». Han hadde flere ganger besøkt sin mor og sine søsken, «de hand har tilvendt Skindhellige Væsen». Under disse besøkene hadde han reist rundt i prestegjeldet «med en stoer Sverm af Mennesker, for at holde Forsamlinger».⁶⁰ Hauge hadde besøkt Øyer to ganger – i 1800 og i 1803⁶¹ – og han må ha hatt god kjennskap til Johannes Pedersen. Johannes Pedersen kan også ha møtt Hauge i Christiania og Aker. Han er imidlertid ikke omtalt i Hauges brev, og omtalen av hans fromme liv og død, som skjedde mens Hauge satt fengslet, er påfallende kortfattet.

Hans Thorsen Bachrud (M6). Hauge hadde i 1798 og 1799 holdt oppbyggesler på gården Bakkerud på Helgøya i Nes prestegjeld på Hedmarken. Hans Thorsen hadde i denne perioden vært dagleier på Bakkerud og kjente allerede til Hauges skrifter, forklarte han i et forhør i 1806. Da han så hørte Hauge selv, ble han tilhenger av predikanten. Hans Thorsen var født på gården Klungset, men tok navn etter Bakkerudgården (Bachrud).⁶² Han foresto det første haugianske boktrykkeriet – i Christiansand – som Hauge fikk kjøpt i 1803.⁶³ Bachrud drev trykkeriet til han døde i 1814, 38 år gammel.⁶⁴ Hans Thorsen nevnes ofte i Hauges brev fra 1802 av, som regel i forbindelse med praktiske saker rundt trykkeriet.⁶⁵ Påskyndet av Hauge hadde han i 1809 giftet

56 Folketellingen 1801, Øyer prestegjeld.

57 Kirkebok for Øyer 1733–1784, døpt 4. mai 1774.

58 Cf. Haugianerbrev transkribert av Kvamen II, nr. 218, 222, III nr. 91, 131 (manuskript i kopi hos forfatteren).

59 Cf. Ragnar Øvrelid, *Historia om Fron fram til 1940* (Fron: Fron historielag, 1987), 185.

60 Tor Ile, *Bygdabok for Øyer III* (Øyer: Øyer bygdeboknemnd, 1968), 284.

61 Ile, *Bygdabok for Øyer*, 278f.

62 Gunhild Kolstad (red.), *Nes Bygdebok II:1* (Brumunddal: Nes historielag 1990), 562f.

63 Hans Nielsen Hauge, *Hans Nielsen Hauges Reiser og vigtigste Hændelser Beskrevet af ham selv*. Tredje Udgave med Oplysninger af H.G. Heggveit og Oluf Kolsrud (Christiania: Grøndahl & Søn, 1914), 21f.

64 Kirkebok for Kristiansand 1793–1818, død 25. september, begravet 29. september 1814.

65 Kvamen, *Brev frå Hans Nielsen Hauge I*, 167, 186, 211, 215f, 273.

seg med Lucine Johan(ne)sdatter⁶⁶ fra Toten, med to sentrale Hauge-tilhengere, Ole Nielsen Hauge og Gunder Nielsen Ramstad, som forlovere.⁶⁷ Hauge sendte dem et eget gratulasjonsbrev med åndelige formaninger.⁶⁸ Bachruds enke giftet seg i 1815⁶⁹ med Ole Pedersen Moe, som drev trykkeriet videre i sitt navn.⁷⁰ Det var Moe som i 1818 utga det første opplaget av boken, som altså inneholdt en ganske omfattende beskrivelse av dødsleiet til hans forgjenger i ekteskapet fire år tidligere.

Andrea Andersdatter (K7) var født 1779 på gården Nyhus i Nes på Romerike. Faren, leilendingen Anders Larsen (c. 1729–1778), døde før hun ble født, og moren Gudbjørg Olsdatter giftet seg på nytt i 1784 med Anders Iversen (f. c. 1741), som overtok som leilending på Nyhus og dessuten virket som omgangsskolelærer.⁷¹ Andrea Andersdatter var yngst av åtte barn i morens første ekteskap, og hun bodde i 1801 fortsatt på Nyhus sammen med moren, stefaren og en eldre søster.⁷² Hauge hadde holdt oppbyggelse på Nyhus under en av sine tidlige reiser,⁷³ og det må ha gjort henne til en tilhenger av hans forkynnelse. Hun ble gift med Hauge 27. januar 1815 etter å ha vært hans husholderske og sykepleierske på gården Bakkehaugen, der Hauge hadde vært bosatt siden 1811.⁷⁴ Ekteskapet ble av kort varighet, for hun døde i barselseng allerede 19. desember samme år.⁷⁵ Allerede dagen etter dødsfallet skrev Hauge et brev til «Slægt og Venner» om hennes dødsleie og død. Noen måneder senere skrev han et nytt brev, der han unnskyldte om noen formuleringer i det forrige brevet kunne forstås dithen at han tvilte på Guds vilje, selv i denne tragedien.⁷⁶

Anne Jensdatter (K8) Om henne sier Hauge bare at hun var født i Jylland, hadde hatt en religiøs omvendelse i 1805, og døde i Horsens 8. desember 1817. Hvordan hennes omvendelse forholdt seg til Hauges besøk i Horsens i 1804,⁷⁷ er uklart. Det

66 Hun var født ca. 1787 på Toten, og bodde i 1801 på gården Nesterud hos foreldrene Johan Olsen og Helene Svendsdatter, *Folketellingen 1801*, Toten prestegjeld. Muligens kom hun fra gården Grevløs i Vestre Toten.

67 Kirkebok for Kristiansand 1776–1818, gift i huset 29. september.

68 Kvamen, *Brev frå Hans Nielsen Hauge II*, 33f.

69 Kirkebok for Kristiansand 1793–1818, gift i huset 23. juni.

70 Jacobsen, *Norske boktrykkere og trykkerier*, 106f. Moe & Søn, *Et hundredaarsjubileum*, 7, 21ff.

71 Birger Kirkeby, *Nes på Romerike. Gårdshistorie V* (Nes: Nes kommune, 1969), 112f.

72 *Folketellingen 1801*. Nes prestegjeld.

73 Bang, *Hans Nielsen Hauge og hans Samtid*, 425.

74 Bang, *Hans Nielsen Hauge og hans Samtid*, 425.

75 Kirkebok for Aker 1810–1819, begravet 29. desember.

76 Kvamen, *Brev frå Hans Nielsen Hauge II*, 135, 138, 142, datert 4. april 1816 til venner i Kristiansands stift.

77 Bang, *Hans Nielsen Hauge og hans Samtid*, 319.

som er klart, er at Hauge-tilhengeren Ole Hansen – som ellers er lite kjent⁷⁸ – få år tidligere hadde flyttet til Horsens,⁷⁹ etablert seg som handelsmann og 8. november 1816 giftet seg med Anne Jensdatter, som da var 34 år gammel.⁸⁰ Ekteskapet ble av kort varighet. Det viser seg at Hauge satt med mange opplysninger om henne og dødsfallet. Enkemannen Ole Hansen hadde 16. desember skrevet til Hauge («Hjertelskende Ven H. Nielsen»), fortalt om dødsfallet, og opplyst om at hun døde i barselseng. Hauge svarte ham («følsomme Broder Ole Hansen») 3. januar 1818. To dager senere sendte Hauge også et brev til «Brødre i Trondhjem», der han fortalte om dødsfallet. Beretningen om Anne Jensdatters dødsleie hadde åpenbart gjort inntrykk på Hauge. Han sammenlignet beretningen fra Ole Hansen med hans egen kone, som jo også et par år tidligere hadde dødd i barselseng etter et kort ekteskap, og hennes (K7) dødsleie:

Vist var min Kones Udtrykkes Afsked fra Verden mindre, end denne ædle Sødster, der udtrykte sin salige Forvisning, at hun hørte Sang, og vidste <at> de hellige Engle [der] kom og modtog hendes Sjel.⁸¹

Fortellingen om Anne Jensdatters dødsleie må ha spredt seg raskt blant Hauges tilhengere, for også Tollef Olsen Bache fortalte om det i et brev 11. januar 1818.⁸²

Jens Rejersen (M7) døde av tæring på Bragernes 11. januar 1818, 43 år gammel. Da han døde, var han kjøpmann.⁸³ Han var født 1774 på gården Holte i Eker som en yngre sønn av selveierbonden Reier Herbrandsen (1732–1810) og Kirsti Christoffersdatter.⁸⁴ Han giftet seg i Bragernes i 1810 med Gunhild Cathrine Marie Fosgrav, som var eldste datter av gullsmed Thomas Fosgrav og Gunhild Maria Boldeus.⁸⁵ Etter Jens Reiersens død giftet hun seg med kjøpmann Hans Christian Kjos og døde nær femti år gammel i 1835.⁸⁶ Hauge opplyser at han hadde kjent Jens Reiersen i seksten år – altså fra omkring

78 Sml. Kvamen, *Brev frå Hans Nielsen Hauge* I, 270, der han omtaler en tidligere dreng på Hauge ved dette navn, men her (1804) heter det at Ole Hansen hadde tjent Hauges foreldre i atten år og nå var «gammel».

79 I brevet fra Tollef Olsen Bache Haugianerbrev transkribert av Kvamen II, nr. 127, datert 11. januar 1818 1817 (manuskript i kopi hos forfatteren) heter det: «Ole Hansen, som er flyttet til Haarsen<s>».

80 Rigsarkivet, København. Horsens Vor Frelses sogn. Kontraministerialbog 1814–1819.

81 Kvamen, *Brev frå Hans Nielsen Hauge* II, 193f, 195f.

82 Haugianerbrev transkribert av Kvamen, *Brev frå Hans Nielsen Hauge* II, nr. 127 (manuskript i kopi hos forfatteren).

83 Kirkebok for Bragernes 1815–1829, begravet 19. januar.

84 Kirkebok for Eiker 1764–1788, døpt 13. mars.

85 Kirkebok for Bragernes 1782–1814, viet i hjemmet 7. juli. Folketellingen 1801, Bragernes, Storgaden.

86 Kirkebok for Bragernes 1815–1829, viet i hjemmet 18. januar 1821. Kirkebok for Bragernes 1830–1847, død 18. oktober.

1801–1802, at Reiersen senere hadde tapt noe av «denne aandelige Kjærlighed»,⁸⁷ men at han to–tre år tidligere igjen hadde sluttet seg til de sant troende. I boken gjengir Hauge et brev han («med Kone og flere Venner»)⁸⁸ hadde fått fra Reiersen. Brevet var datert 20. november 1817, og Reiersen var allerede da syk. Han gjorde inngående rede for sin nye omvendelse, og forklarte at han «ved Guds Naade vil arbeide paa at blive din oprigtige Broder i Herren».⁸⁹ Reiersen hadde også en måned tidligere skrevet til Hauge og forklart at han forsto at han snart skulle dø. I brevet gjorde Reiersen rede for sin tvil og sine anfektelser.⁹⁰ Hauge svarte ham på de to brevene rett før nyttår. I et brev datert 29. desember 1817 tok Hauge avskjed med ham, kom med sjelesørgeriske råd og trøstende ord til hans kone og barn.⁹¹

Tollef Olsen Bache meddelte Hauge og andre om dødsfallet i et brev samme dag som det skjedde. I brevet gir Bache en inngående skildring av dødsleiet, av den avdødes tro og tvil, hva han sa og leste, og Bache hadde selv besøkt ham på det siste:

Jeg kan ei andet sige: Da jeg tog Farvel med ham, det var mig meget hjerterørende. Jeg og flere falt i hæftig Graad, ikke for hans Udgang alene, men <af> Betænkning over os selv, hvorledes vi skulde bevares i Tiden, saa vi vare beredde naar vi skulle fare herfra ...⁹²

En første karakteristikk

Det som ser ut til å være felles for de aller fleste av dem som fikk sitt dødsleie beskrevet i boken, er at de døde i forholdsvis ung alder – de var «unge døde» – og flere av dem, særlig kvinnene, døde ugifte. Det dokumenterte aldersspennet på de døde var fra 17 til 49 år. Dette kan selvsagt delvis forklares ved at Hauges virksomhet i 1818 hadde strukket seg over snaut 25 år, men hans forkynnelse tiltrakk seg ikke bare unge mennesker. Likevel etterlater boken et inntrykk av at Hauge forsøker å beskrive den unge generasjonen av sine tilhengere.

De personene som omtales i boken, tilhører to grupper. Den første gruppen (gruppe 1: 1798–1804) består av personer fra Hauges første år som predikant, og fantes i hans nærmeste og til dels lokale krets på Østlandet. To var Hauges egne søstre, andre var nære medarbeidere og personer han kjente godt. Den andre gruppen (gruppe 2: 1806–1818) representerer i hovedsak medarbeidere som Hauge under og etter sin fengselstid

87 Ording, *Hans Nielsen Hauges skrifter* VII, 17.

88 Ording, *Hans Nielsen Hauges skrifter* VII, 17.

89 Ording, *Hans Nielsen Hauges skrifter* VII, 20.

90 Haugianerbrev transkribert av Kvamen II, nr. 121, datert 28. oktober 1817 (manuskript i kopi hos forfatteren).

91 Kvamen, *Brev frå Hans Nielsen Hauge* II, 192f.

92 Haugianerbrev transkribert av Kvamen II, nr. 127, datert 11. januar 1818 (manuskript i kopi hos forfatteren).

fortsatt hadde kontakt med og brukte til å vedlikeholde sitt nettverk. Utvalget av personer forteller om en bevegelse i ekspansjon. Flere og flere knyttet seg til Hauge, og det haugianske nettverket ble stadig utvidet. Personene som omtales i boken, får derfor legitimitet og troverdighet enten ved at de tilhørte Hauges innerste krets eller ved at de var kjent som en del av den voksende bevegelsen. De færreste som leste boken i 1818 eller senere, hadde nok hørt om eller møtt Mari Pedersdatter fra Rolvsøy (K1), Mari Hansdatter fra Berg (K3), Berte Saksegård fra Rolvsøy (K6) eller Anne Jensdatter fra Horsens (K8). Opplysningene om Ragnhild Svee (K4) og Johannes Pedersen (M5) er så knappe og uten kontekst at det ikke uten videre er mulig å identifisere dem, men for mange av samtidens haugianske lesere har de antagelig vært kjent. Johannes Pedersen var for eksempel en viktig bidragsyter til driften av Eker papirmølle, som var et haugiansk sentrum på Østlandet. Fortellingene om dem har uansett blitt troverdige gjennom den tilknytningen de avdøde hadde hatt til Hauge, og den autoriteten han som forfatter og leder av en bevegelse ga dem.

Det samme gjaldt nok Andrea Andersdatter Nyhus (K7), Hauges første kone, som ifølge ham selv få kjente.⁹³ Minnet om hennes dødsleie ble opprettholdt ved at Hauges beretning om det ble tatt inn i den første, posthumt trykte samlingen av hans brev.⁹⁴ Få hadde nok også møtt Larina Olsdatter Øksne (K5), men hun hadde tross alt allerede før sin død kommet til orde i flere Hauge-publikasjoner.⁹⁵

Uansett er det tydelig at *Livet i Døden* ikke var en bok som ble til uten et betydelig dokumentasjonsarbeid fra Hauges side. Siden han antagelig ikke var tilstede ved noen av dødsleiene – hans egen kone (K7) var selvsagt et unntak – forutsatte beskrivelsene av dem at han hadde detaljert informasjon. I boken gir han en del opplysninger om sine kilder. Når det gjelder den første gruppen av døde, inntil Hauges fengsling i 1804, ser det ut til at Hauge har forholdt seg til sine egne erindringer, brev og muntlige fortellinger. Det gjelder ikke minst dødsfall i hans egen familie og lokalmiljøet i Tune.

Overfor en kritiker anførte Hauge at han ikke hadde «opdigtet denne lille Bog». Kritikerens var Hans Rasmussen Førisdal (død 1857) fra Rakkestad. Han var en litt underlig figur i randsonen av den haugianske bevegelsen – påvirket av Hauge, men også tilknyttet gruppen av herrnhutere som regnet seg som tilhengere av sogneprest Gerhard Seeberg (1734–1813) i Tune. Fra 1813 opptrådte han som en type haugiansk «fripredikant», dels i opposisjon og dels i samarbeid med Hauges tilhengere.⁹⁶ I et brev hadde Førisdal kritisert Hauges bok. Dette fikk Hauge rede på, og 23. juni 1818 skrev han til Førisdal for å forsvare seg. Hauge fremholdt at Førisdal burde ha kontaktet ham direkte, i stedet for å «bagtale i Kroge forat skjule Din løgnagtige Aand,

93 Kvamen, *Brev frå Hans Nielsen Hauge II*, 136.

94 Hans Nielsen Hauge, *Samling af religiøse Breve* (Drammen: C.F. Rode, 1829), 49–53.

95 Cf. Kristin Norseth, «Da Aanden gjennom Væggen brød» Mystikk i haugianske kvinners salmediktning» i: *Norsk Tidsskrift for Misjonsvitenskap* 75, nr. 1–2 (2021).

96 Bang, *Hans Nielsen Hauge og hans Samtid*, 46, 456f.

som denne Gang synes at have hersket hos Dig». Det virker som om Førisdal særlig hadde kritisert beskrivelsene av Ragnhild Svec (K4) og Erik Skamsol (M2), og ment at Hauge her ikke var i overensstemmelse med den kristne sannheten om hva frelse og tro handlet om.

Hva Førisdal konkret hadde anført, er ikke så viktig her.⁹⁷ Hauge forsvarte seg imidlertid med at han hadde bygget sine beskrivelser på «troverdige Vidner, der har været overværende, naar Døde har henkaldt de deri Benævnte».⁹⁸ Han var opptatt av at beretningene skulle være troverdige. De som var tilstede ved de enkelte dødsleiene, hadde gitt ham informasjon og nedtegnelser (K1, K3, M1, M3), og i ett tilfelle viser han til prestens liktale (K1). Huges egne og hans tilhengers brev utdyper dette bildet betydelig, særlig når det gjelder gruppe 2. Det er åpenbart at beskrivelser og religiøse analyser av dødsfall og dødsleier i bevegelsen ble kommunisert gjennom et slags sendebrev, der informasjon ble formidlet gjennom avskrifter og muntlig opplesning. Hauge selv var sentral i denne kommunikasjonen, en annen sentral skikkelse var Tollef Olsen Bache i Drammen.

Hvorfor 1818?

Året 1818 var nok ikke et tilfeldig år for publisering av en bok som dette. Året før – i 1817 – hadde Hauge i skriftet *Om Religiøse Følelser og deres Værd* gjengitt atten ulike menneskers vei til omvendelse og frelse, syv kvinner og elleve menn.⁹⁹ I denne boken reflekterte han over hvordan opplevelser og erfaringer var av betydning for tro og håp hos en levende kristen. Disse opplevelsene og erfaringene kunne imidlertid være både gode og onde, slik han selv hadde erkjent – det var «indvortes Følelser, Glæder, Ængstelser, Fristelser, Begjærligheder, med mange onde Tanker, som fristede mig».¹⁰⁰ For å belyse dette presenterte han nok en gang sin egen åndelige biografi, men han slapp også til sine tilhengere med kortere eller lengre tekster der de beskrev sine religiøse erfaringer. Disse tekstene fylte mer enn halvparten av boken. De kopierte ikke Huges egen beskrivelse direkte, men samtidig var det tydelig at deres erfaringer var formet etter Huges forbilde. I forkant hadde Hauge sendt brev rundt til sine tilhengere og bedt «hvem som havde Gaver, til at bidrage til dette Skrift».¹⁰¹

En annen viktig faktor bak utgivelsen må ha vært Huges mange dødsanelser. Hauge – og for så vidt også hans tilhengere – var opptatt av sykdom og død. Under og etter sitt lange fengselsopphold var Hauge plaget av sykdom, og han hadde perioder med dødsangst. Beretningene om hans tilhengers sykdom og død fungerte i den sammenheng som gode eksempler på hvordan man som sant troende kunne møte

97 Kvamen, *Brev frå Hans Nielsen Hauge II*, 218–221.

98 Kvamen, *Brev frå Hans Nielsen Hauge II*, 219.

99 Ording, *Hans Nielsen Huges skrifter VI*, 148–217.

100 Ording, *Hans Nielsen Huges skrifter VI*, 105.

101 Kvamen, *Brev frå Hans Nielsen Hauge II*, 165.

den fysiske døden, men også som refleksjoner over hvordan mennesker møtte døden på ulike måter. Det virker også som om spesielle dødsfall i hans nærmeste krets har aktualisert hans egne tanker rundt døden og kraften i den religiøse overbevisningen. Helt konkret ser det ut til at det var tre kvinners død som sto sentralt hos Hauge: søsteren Anne Nielsdatter i 1800 (K2), konen Andrea Andersdatter i 1815 (K7) og Anne Jensdatter i 1817 (K8). Anne Nielsdatters død gjorde at Hauge på nært hold fikk se hvordan den religiøse erfaringen skapte trøst og ro i møte med døden, samtidig som han som gjenlevende fikk sin egen erfaring utfordret. Hans rørende omtale av konens død – hun var forberedt på døden, mens han, som satt igjen med en nyfødt sønn, ikke var det – har blitt mye delt i haugianske kretser. Og Anne Nielsdatters død i desember 1817 hadde så mange likheter med hans kones død at det ikke er utenkelig at det var nettopp dette dødsfallet som motiverte arbeidet med boken. I tillegg kom nok den intense sjelesorgen og brevvekslingen med den syke og døende Jens Reiersen i Drammen høsten 1817.

Stemmer og forbilder

Det var som nevnt ikke første gang Hauge lot sine tilhengere komme til orde i hans egne publikasjoner – med brev, beretninger og sanger som beskrev deres religiøse erfaringer. Gjennom å slippe sine tilhengere til gjennom skrift og trykk har det kulturelle fellesskapet mellom medlemmene av den haugianske bevegelsen blitt bekreftet og forsterket.¹⁰²

Arbeidsmåten – det å samle inn tilhengers erfaringer og tekster – var altså ikke noe nytt for Hauge. Hauges tanke bak *Livet i Døden* var imidlertid mer omfattende enn det:

Nogle mig bekjendte Personer, der paa en udmærket Maade have taget Afskeed fra Verden med et særdeles fornøiet Sind og en gudelig Bekjendelse, har givet mig i Sinde at optegne deres Begivenheder eller Adfærd, saa vel i deres Liv, som især i deres sidste Stund til de gik hen i Evigheden.

Motsetningen var den «Ugudelige» som døde «sikker, indbildsk, og rolig i sin sidste Stund».¹⁰³ Det å dø rolig, med fortrøstning om evig liv, var med andre ord ikke nok for Hauge. Det viktigste var de følelser, uttrykk og erfaringer som den døende selv tilkjennega. Den døende kunne gjerne uttrykke tro og tvil, men samtidig skulle erfaringen av Guds nåde vises ved at den døende hadde kjempet mot synden og fristelsene. Slike stemmer var det viktig for Hauge å få frem.

102 Cf. Linda Helén Haukland, «Hauge og den litterære infrastruktur» i: *Kirke og kultur* 121 (2017), 137–154.

103 Ording, *Hans Nielsen Hauges skrifter* VI, 3f.

Den andre dimensjonen ved fortellingene om de troendes dødsleier var at de skulle fungere som forbilder: «Vi finde, at udmærkede døende Mennesker, i Fortiden have tjent mange til Opvækkelse. Skulle og burde vi ikke haabe at dette og kan skee efter denne tid».¹⁰⁴

Stemmene og forbildene hadde individuelle trekk, men det var også flere sentrale elementer de hadde felles. Møtet med sykdom og død skapte strid, kamp, lengsel og håp hos den troende,¹⁰⁵ men det dominerende var den kristne tålmodighet i møte med Guds vilje.¹⁰⁶ Den døende formidlet visdom og erfaring til de gjenlevende,¹⁰⁷ samtidig som den døende bekreftet sin egen faste tro overfor de gjenlevende.¹⁰⁸ Det å lese eller bli lest for av Bibelen var viktig, det samme var bruken av religiøse salmer og sanger.¹⁰⁹ I noen tilfeller fikk de troende et forvarsel om sin forestående død, slik at de var forberedt på det som skulle skje.¹¹⁰ Og i det endelige møtet med døden var det glede, tro og forvisning som var den dominerende og tydelig avlesbare religiøse følelsen.¹¹¹

Noen beretninger kom ikke med. Interessant er Hauges refleksjoner rundt morens, Maria Olsdatters (1735–1811), død. Først hadde et rykte nådd ham og deretter hadde faren, Niels Mikkelsen (1732–1813), skrevet til ham om dødsfallet. Nyheten skapte stor sorg hos Hauge, men han mente at moren ikke helt hadde «de opregnede Tegn, Jesus gav paa Salighed, som Barmhiertighed eller Godgiørenhed, Hunger efter Retfærdighed m.m.».¹¹² Det var altså ikke mulig å fortelle om et slikt dødsleie i en bok som *Livet i Døden*.

Forbildene for boken

Livet i Døden fremstår som en bok som det er litt vanskelig å genrestemme. Den har nemlig likheter med andre deler av Hauges litterære produksjon, men den er ganske enestående i formen. Likhetene handler ikke minst om at han i andre av sine skrifter gir rom for beskrivelser av andre menneskers religiøse erfaringer og fromhetsliv. Det enestående med akkurat denne boken er imidlertid fokuseringen på sykdom og død. Nå viser det seg at Hauge og hans tilhengere i sine brev ganske ofte kretset rundt sykdom og død, men likevel gjenstår spørsmålet om hvilke kilder og forbilder Hauge kan ha hatt da han skrev denne boken. Det er to inspirasjonskilder som særlig virker

104 Ording, *Hans Nielsen Hauges skrifter* VI, 4, cf. 24.

105 K1, K2, K6, M1, M3, M4, M6.

106 K1, K2, K6, M1, M4, M6.

107 K1, K2, K3, K4, K5, K6, M1, M4, M6.

108 K1, K2, K6, M1, M4, M6.

109 K1, K2, K3, K4.

110 K3.

111 K1, K2, K3, K4, K5, K6, M2, M3, M4, M6.

112 Kvamen, *Brev frå Hans Nielsen Hauge* II, 45ff.

relevante. Den ene er den herrnhutiske Lebenslauf-tradisjonen, den andre er den lutherske likprekenen. Hauge må i varierende grad ha kjent til dem begge.

Selv om han i ulike sammenhenger markerte avstand til herrnhutismen som bevegelse og religiøs ideologi, oppsøkte Hauge gjentatte ganger herrnhutere og forsøkte å vinne dem for sin sak. Han har åpenbart vært fascinert av dem og fått varige inntrykk av deres kultur, fromhet og ritualer.¹¹³ Det er mulig at Hauge stiftet bekjentskap med de trykte herrnhutiske livsløpene allerede i sin sogneprest Gerhard Seebergs omfattende bibliotek. Vel så sannsynlig er det at han konkret møtte disse tradisjonene under sine besøk i Christiania og ikke minst Drammen, der det fortsatt var fungerende brødresosieteter.¹¹⁴ Sosietetet i Drammen (Strømsø) var etablert i 1740-årene, hadde sin egen forsamlingsal og et forstanderpar som etter beste evne forsøkte å opprettholde de herrnhutiske fellesskapstradisjonene i form av husmøter. Under disse møtene ble det lest en trykt tale, en rapport om herrnhutisk virksomhet rundt omkring i verden, og «en Biographie af en Avdød».¹¹⁵ Sosietetene i Christiania og Drammen var nok på Hauges tid i ferd med å miste sin oppslutning, men mye tyder på at husmøtetradisjonen fortsatt ble holdt i hevd. Enda tettere på de herrnhutiske tradisjonene må han ha kommet under sitt besøk i Christiansfeld i 1804.¹¹⁶

De herrnhutiske Lebensläufe var sterkt knyttet til rituell praksis i denne nasjonalt og konfesjonelt grenseoverskridende bevegelsen. De var uttrykk for en formalisert og litterær selvrefleksjon hos medlemmene rundt deres religiøse erfaringer. De herrnhutiske livsløpstekstene kunne bli skrevet i ulike faser, og de ble gjerne avsluttet av andre med en beskrivelse av vedkommendes dødsleie og salige død. Deretter ble de distribuert til medlemmer i inn- og utland.¹¹⁷ I prinsippet fikk alle herrnhutere sine åndelige livsløp skrevet, opplest og distribuert, og det var ingen forskjell mellom kjønnene eller generasjonene. Kvinners Lebensläufe ga deres erfaringer en ny dignitet.¹¹⁸ Det at Hauge i sin bok gir lik plass til beskrivelser av dødsleiene til både kvinner og menn, er en ytterligere indikasjon på at han var inspirert av den herrnhutiske Lebenslauf-genren.

113 Finn Bader, «Hans Nielsen Hauge og herrnhuterne inntil 1804» i: *Norsk Teologisk Tidsskrift* (1945), 226–240.

114 Ording, *Hans Nielsen Hauges skrifter* VI, 6.

115 Iver Hesselberg, *Herrnhuterne eller De evangeliske Brødre. En Mærkværdighed i det attende Aarhundredes Kirkehistorie* (Kristiania: Chr. Grøndahl, 1830), 196.

116 Ording, *Hans Nielsen Hauges skrifter* VI, 38f.

117 Christer Ahlberger & Per von Wachenfeldt (red.), *Moravian memoirs. Pillars of an invisible church* (Skellefteå: Artos Academic, 2017).

118 Pia Schmid, «Frömmigkeitspraxis und Selbstreflexion. Lebensläufe von Frauen der Herrnhuter Brüdergemeinde aus dem 18. Jahrhundert» i: Sonja Häder & Heinz-Elmar Tenorth, *Der Bildungsgang des Subjekts. Bildungstheoretische Analysen* (Weinheim: Beltz, 2004), 48–57.

En annen litterær genre som Hauge åpenbart har kjent til, var den lutherske likpreken. Å holde en likpreken over en avdød var på mange måter en spesifikk luthersk genre. Gjennom 1500- og 1600-tallet ble en stor mengde likprekener trykt og distribuert i den lesende lutherske elitekulturen. På 1700-tallet ble genren til dels sterkt kritisert for å være gammeldags, lite autentisk og endog hyklersk. Det betød imidlertid ikke at det ikke fortsatt ble holdt liktaler ved begravelser. Et viktig poeng er at presten skulle ha betalt for å holde en slik tale, og dermed fikk liktalen – trykt eller uttrykt – et elitært preg. Hauge må ha hørt adskillige liktaler over avdøde familiemedlemmer og venner. Disse talene har nok normalt vært korte, og bygget opp rundt den avdødes liv, fromhet og salige avskjed fra denne verden. De avdøde skulle være gode eksempler for de levende, men i liktalen skulle predikanten ikke overdrive i sin ros. Alle de trekkene som var felles for beskrivelsene i *Livet i Døden*, gjenfinnes i de lutherske likpreknene: tegn og forberedelser, uro og tvil, formaninger til de gjenlevende, bruk av Bibel og salmevers, salig fortrøstning.¹¹⁹

Hauge var ofte i Bergen, der han hadde et ambivalent forhold til Johan Nordahl Brun (1745–1816), sogneprest i Korskirken 1774–1793, stiftsprost 1793–1797, konstituert biskop 1797–1804 og biskop fra 1804. Brun var en populær og fetert predikant, også ved begravelser. Flere av hans taler ble utgitt, ofte til inntekt for et eller annet veldedig formål, og disse talene må ha hatt en betydelig spredning i Bergensområdet.¹²⁰ Bruns trykte liktaler var preget av respekten for den fortjente borger. Et langt liv i statens og samfunnets tjeneste fulgte den enkelte inn i døden. Den døde, troende borgeren var et forbilde for alle andre, og en inspirasjon som ville følge hans slekt fremover i tiden. I møte med døden var avklart ro idealet.¹²¹

Det er mulig at Bruns trykte liktaler har vært kjent for Hauge, og at Hauge har vært innforstått med den lutherske liktaletradisjonen i Bruns borgerlige 1700-tallsutgave.

En demokratisert, pietistisk gravtaletradisjon?

Hans Nielsen Hauges bok *Livet i Døden* fra 1818 er en komplisert tekst å tolke. I denne analysen har det vært viktig å avdekke de individuelle biografiene eller «livsløpene» bak bokens skildringer av haugianske dødsleier. Det har gjort det mulig å forstå bedre hvorfor og hvordan Hauge valgte sine eksempler og på hvilken måte han beskrev den

119 Arne Bugge Amundsen, «Ærlig at leve og salig at dø – prekener ved livets slutt» i: *Bibelen i Norge* (Oslo: Det norske Bibelselskap, 1991), 115–137.

120 I 1787 utkom Bruns liktale over Jacob Rieck, i 1790 over generaløyntnant Johan Jacob von Fasting, i 1799 over «Borgeren» Johan Friedrich Foswinckel, og i 1805 hadde han et bidrag – en liktale over sogneprest Hans Steenbuch – i en samling «Mindetaler» utgitt av Hans Jacob Wille, sogneprest i Vår Frue kirke i Trondhjem, J.B. Halvorsen, *Norsk Forfatter-Lexikon* 1814–1880 I (Kristiania: Den norske Forlagsforening, 1885), 480ff. Amundsen, «Ærlig at leve og salig at dø – prekener ved livets slutt».

121 Amundsen, «Ærlig at leve og salig at dø», 127–130.

enkelte avdøde. Innenfor den haugianske bevegelsen har det vært medier for å spre informasjon om medlemmene, deres sykdom og død.

For nærmere å forstå hva slags bok dette er, må man imidlertid også se på hvem den ble skrevet for. Boken har åpenbart vært svært populær blant Hauges tilhengere gjennom hele 1800-tallet, og den inngikk i hans senere forfatterskap som et bidrag til å forstå religiøse følelser og erfaringer. På den måten har boken vært klart «haugiansk», og de som har lest den, har gjennom hele århundret *gjenkjent* stemmen til sin religiøse leder. Sett i lys av de mange opplagene har *Livet i Døden* uten tvil vært en haugiansk nøkkeltekst.

Samtidig kan boken settes i sammenheng med annen og eldre litteratur og andre fromhetsidealer. Hauge har kjent både herrnhuternes og den lutherske kirkes tradisjoner rundt likprekener, liktaler, Lebensläufe og beskrivelser av dødsleier og død. I forhold til den lutherske likprekentradisjonen har Hauge gått videre og utviklet den til en pietistisk, psykologisk genre der de gamle idealene for «en god og salig død» ble flyttet inn i den religiøse vekkellesbevegelsens kulturelle rom. Den sterke fokuseringen på individualitet og personlige erfaringer har han imidlertid mest sannsynlig hentet fra den herrnhutiske Lebenslauf-tradisjonen. Hvor kjent denne litterære tradisjonen har vært for leserne av boken, er det vanskeligere å avgjøre.

For å forstå bokens egenart er det også viktig å reflektere over hvilken funksjon den kan ha hatt. En sentral dimensjon i så måte har nok vært å skape gjenkjennelse, refleksjon og fellesskap hos leserne. Gjennom denne lille boken fra 1818 – men også gjennom brev og informasjonsutveksling¹²² – bidro Hauge til å knytte «vennene» sammen i et forestilt fellesskap av døde og levende. De utvalgte døde viste ved sine eksempler hvordan tro og tvil ble aksentuert i møte med sykdom og død. De døde var individuelle personer som kunne beskrives og minnet om dem kunne fastholdes, men de var også figurer som eksemplifiserte en psykologisk variasjon. Beskrivelsene av de døende inneholdt mange felles trekk, men de var samtidig en form for pietistiske liktaler over mennesker som hadde slitt med smerte, tvil og anger.

Endelig kan man ane en demokratiserende dimensjon ved boken. I den lutherske statskirken var det at presten holdt en tale ved graven ingen rettighet; det var noe man måtte be om og betale for. Også det å la en likpreken trykke var oftest noe de pårørende betalte for.¹²³ I Hauges tilfelle var det omvendt. Med sin bok fra 1818 bidro

122 Arne Bugge Amundsen, «Books, Letters and Communication: Hans Nielsen Hauge and the Haugean Movement in Norway, 1796–1840» i: *Revival and Communication: Studies in the History of Scandinavian Revivals 1700–2000*. Bibliotheca historico-ecclesiastica lundensis 49, redigert av Arne Bugge Amundsen (Lund: Lunds Universitets Kyrkohistoriska Arkiv, 2007), 45–64.

123 Det skjedde også ved Hauges egen død. Det at forrettende prest uten betaling ønsket å holde en tale ved Hauges grav og deretter overlot den fritt til bruk etterpå, fremheves som noe spesielt, Hauge, *Samling af religiøse Breve*, VIII.

han til å skape et nytt lesende og skrivende fellesskap av pietistisk troende, han skapte nye modeller og forbilder for hvordan den sant troende skulle møte lidelse og død, og han utformet et nytt språk for å snakke om tro, tvil, håp og sorg i møte med *Livet i Døden*. Selv den enkle, ubemidlede troende kunne få et litterært monument reist over seg. Disse monumentene ble gjennom Hauges bok reist nedenfra.